

Entoni Dor

**SVA
SVETLOST
KOJU NE
VIDIMO**

Prevela

Dubravka Srećković Divković

■ Laguna ■

Naslov originala

Anthony Doerr

ALL THE LIGHT WE CANNOT SEE

Copyright © 2014 by Anthony Doerr

Translation copyright © 2015 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Posvećeno Vendi Vajl

Nula

---

7. avgust 1944.

Leci

Usuton pljušte s neba. Vihore se preko bedemâ, premeću se iznad krovova, lepršaju u klance između kuća. Čitave ulice kovitlaju se od njih, seva belina naspram kaldrme. *Hitna poruka žiteljima ovog grada, vele oni. Smesta se zaputite u vangradska područja.*

Plima raste. Mesec plovi mali, žut i načet. Na krovovima hotelâ uz plažu na istoku, i u vrtovima iza njih, pet-šest američkih artiljerijskih jedinica ubacuje zapaljive projekte u otvore minobacača.

Bombarderi

L amanš preleću u ponoć. Ima ih dvanaest i zovu se po pesmama: *Zvezdana prašina* i *Nepogoda*, i *Raspoložen* i *Hej, curo s pucom*. More klizi duboko pod njima, prošarano bezbrojnim ševronima belih talasa. Vrlo brzo će navigatori raspoznati niske, mesečinom obasjane grumenove ostrvlja nanizanog duž horizonta.

Francuska.

Uređaji za vezu krče. Promišljeno, bezmalo lenjo, bombarderi smanjuju visinu. Desno i levo po obali uvis se iz gnezda protivvazdušne odbrane uspinju niti crvene svetlosti. Pojavljuju se tamni, nastradali brodovi, bušni ili uništeni, jednome je odrubljen pramac, drugi treperi dok gori. Na najjisturenijem ostrvu uspaničene ovce trče ševrdajući između stena.

U svakom avionu po jedan bombaš-nišandžija škilji kroz nišanski prozorčić i broji do dvadeset. Četiri, pet, šest, sedam. Nišandžijama taj grad-tvrđava na svome granitnom rtu, neprestano sve bliži, liči na kakav bezbožni zub, na nešto crno i opasno, poslednji apsces koji valja proseći lancetom.

Devojka

U jednom zakutku grada, u visokoj, uskoj kući u Ulici Voborel broj četiri, na petom i poslednjem spratu, slepa šesnaestogodišnja devojka po imenu Mari Lora Leblan kleči nad niskim stolom koji u potpunosti prekriva maketa. Maketa je minijaturni prikaz grada u kojem ona kleči, i sadrži umanjene replike stotina kuća, prodavnica i hotela u obroču njegovih zidova. Tu je katedrala s buškavim tornjem, i zdepasti stari zamak Sen Malo, i tu su redovi i redovi obalskih vila načičkanih dimnjacima. Nežan drveni molo izvija se u luku sa žala zvanog Plaž di Mol; pijacu morskih plodova nadsvođava tanan, mrežast aatrijum; sićušne trgove tačkaju malecne klupe, od kojih najmanje nisu veće od jabukovog semenca.

Mari Lora prelazi jagodicama prstiju po centimetar širokom grudobranu koji kruniše bedeme i iscrtava oko čitave makete obris nepravilne zvezde. Napipava otvor u vrhu zidina, tamo gde četiri ceremonijalna topa stoje uprta u more. „Holandski bastion“, šapuće, a prsti joj koračaju niz malo stepenište. „Užarska ulica. Ulica Žaka Kartjea.“

U uglu sobe stoje dve pocinkovane kofe, do ruba pune vode. Napuni ih, uči je deda-stric, kad god možeš. Isto tako i kadu na drugom spratu. Ne zna se kad će opet nestati voda.

Prsti joj opet putuju ka tornju katedrale. Na jug ka Dinanskim vratima. Čitave večeri maršira prstima po maketi i čeka svog deda-strica Etjena, koji je i vlasnik ove kuće, jer je izašao sinoć dok je spavala i nije se vratio. A sada je opet noć, još jedan pun ophod sata, i čitava gradska četvrt je tiha, i ona ne može da spava.

Čuje bombardere u trenutku kad su na nepunih pet kilometara od nje. Sve glasniji zvuk električnog naboja. Šum u morskom pužu.

Otvara prozor spavaće sobe, zvuk aviona postaje jači. Mimo njega, noć je jezivo tiha: nema motora, nema glasova, nema lupe. Nema sirena. Nema bata koraka po kaldrmi. Čak ni galebova. Čuje se samo plima na ulicu od nje i pet spratova pod njom, dok zapljuskuje temelje gradskih zidina.

I još nešto.

Nešto što tiho šušketi, vrlo blizu. Odšipljuje levi prozorski kapak, pa prelazi prstima uz letvice desnog. Tu se zaglavio list hartije.

Prinosi ga nosu. Miriše na svežu štamparsku boju. Možda i na benzin. Papir je čvrst; nije dugo bio napolju.

Mari Lora okleva kraj prozora onako u čarapama, sa spavaćom sobom iza leđa, s ljušturama poređanim po gornjoj ploči ormara, belucima duž donjeg venca. U uglu stoji njen štap; veliki roman pisan Brajevom azbukom počiva raskriljen, stranicama naniže, na krevetu. Zvrndanje aviona jača.

Mladić

Na pet ulica severno odatle, belokosi osamnaestogodišnji nemački redov Verner Pfenig budi se od tihog brujanja u stakatu. Malo jačeg od mačjeg predenja. Muve koje lupkaju u neko daleko prozorsko okno.

Gde je on? Opojan, pomalo hemijski miris pušcanog ulja; sirovo drvo sveže sakovanih sanduka za granate; naftalinski zadah starih prekrivača – u hotelu je. Pa dabome. *L'hôtel des Abeilles, Pčelinji hotel.*

Još je noć. Još je rano.

Iz pravca mora dopiru zvižduci i tutnjava; protivvazдушna odbrana je na delu.

Hodnikom žurno prolazi jedan kaplar protivvazдушnih dejstava, ide ka stepeništu. „U podrum!“, dovikuje osvrćući se, te Verner uključuje baterijsku lampu, mota ćebe i ubacuje ga u torbu, pa kreće hodnikom.

Ne tako davno, *Pčelinji hotel* bio je veseo kućni broj, s jar-koplavim kopcima na pročelju i ostrigama na ledu u bifeu, i sa bretanjskim kelnerima s leptir-mašnama koji glackaju čaše u šanku. Nudio je dvadeset jednu gostinsku sobu, veličanstven pogled na more, a u holu kamin velik kao kamion. Parižani

su vikendom tu pili aperitive, a pre njih i poneki zastupnik republike – ministri, zamenici ministara, opati i admirali – a vekovima pre njih vetrom opaljeni gusari: ubice, pljačkaši, razbojnici, mornari.

A pre njih, pre no što je uopšte i postao hotel, pre punih pet vekova, bio je to dom jednog bogatog privatira* koji se okanio pljačke brodova da bi proučavao pčele po pašnjacima oko Sen Maloa, žvrljkaao u beležnice i jeo med pravo iz saća. Grbovi nad vratnim gredama još čuvaju bumbare urezane u hrastovinu; bršljanom obrasli vodoskok u dvorištu ima oblik košnice. Verneru je najdraža petorka izbledelih fresaka na svodovima najvelelepnijih soba na poslednjem spratu, gde naspram plave pozadine lebde pčele velike poput dece, krupni lenji trutovi i radilice prozračnih krila – a nad šestougaonom kadom se preko tavanice izvija jedna jedina matica, dugačka tri metra, s višestrukim očima i zlatnim krznašcem na stomaku.

Za poslednje četiri nedelje hotel se pretvorio u nešto drugo: u utvrdu. Odred austrijskih protivvazdušnih dejstava zakovao je svaki prozor, izvrnuo svaki krevet. Dodatno su zaštitili ulaz, nakrcavši stepeništa sanducima punim artiljerijskih granata. Treći sprat hotela, tamo gde sobe nad vrtom, s francuskim balkonima, gledaju pravo na bedeme, postao je dom vremešnog protivavionskog brzometnog topa zvanog osamdesetomica, koji može da ispaljuje granate od devet kila i tri četvrti na razdaljinu od četrnaest i po kilometara.

Njeno veličanstvo, tako Austrijanci zovu svoj top, a ove poslednje nedelje dvore ga onako kako valjda radilice dvore maticu. Hrane ga uljem, farbaju mu cev, podmazuju mu točkove; oko nogu su mu naređali džakove s peskom kao ponude.

Kraljevska *acht acht*, smrtonosni monarh sa svrhom da sve njih štiti.

---

* Pirat koji u dogovoru s državom sebe i svoj brod stavlja na raspolaganje u slučaju rata, ali zadržava pravo da pljačka zarobljene brodove. (Prim. prev.)

Verner je na stepeništu, na pola puta do prizemlja, u trenutku kad osamdesetomica ispaljuje dvaput, brzo i zaredom. Prvi put čuje taj top iz takve blizine, a zvuči kao da je razneta gornja polovina hotela. Sapliće se i zabacuje ruke da pokrije uši. Zidovi odzvanjaju naniže sve do temelja, pa se odjek vraća naviše.

Verner čuje kako Austrijanci, na dva sprata iznad njega, grabe rukama i nogama i ponovo pune top, i kako se udaljuje vrisak obeju granata hitnutih iznad okeana, već udaljenih tri ili četiri kilometra. Jedan vojnik, upravo to shvata, peva. A možda i ne samo jedan. Možda svi pevaju. Osmorica iz Luftvafea, od kojih nijedan neće preživeti taj sat, pevaju ljubavnu pesmu svojoj matici.

Verner vija po holu snop svoje baterijske lampe. Veliki top gruva i treći put, i negde u blizini rasprskava se staklo, a niz dimnjak čangrlja bujica čađi, dok zidovi hotela ječe kao udareno zvono. Verner strahuje da će mu taj zvuk izbiti zube iz desni.

Vuče podrumaska vrata, pa načas zastaje, a vidno polje mu se muti i razliva. „To je to?“, pita. „Stvarno dolaze?“

Ali koga tu ima da mu odgovori?

Sen Malo

Uz uličice i niz uličice, poslednji neevakuisani varošani se bude, stenju, uzdišu. Usedelice, prostitutke, muškarci stariji od šezdeset godina. Skanjerala, kolaboranti, nevernici, pijanci. Časne sestre svih redova. Sirotinja. Tvrdooglavi. Slepi.

Neki hitaju u protivavionska skloništa. Neki ubeđuju sebe kako je posredi samo vežba. Neki se zadržavaju kako bi dohvatili cebe, ili molitvenik, ili špil karata.

Dan de je bio pre dva meseca. Oslobođen je Šerbur, oslobođen je Kan, isto tako i Ren. Slobodno je pola zapadne Francuske. Na istoku su Sovjeti povratili Minsk; poljska Domovinska armija buni se u Varšavi; pojedine novine toliko su se izbezobrazile da nabacuju kako se ratna sreća preokrenula.

Ali ne i ovde. Ne u ovoj poslednjoj citadeli na obrubu kontinenta, u ovom krajnjem nemačkom uporištu na obali Bretanje.

Ovde su, šapuće narod, Nemci obnovili dva kilometra podzemnih hodnika ispod srednjovekovnih zidina; izgradili su nove odbrambene tačke, nove cevovode, nove prolaze za bekstvo, komplekse divotne zamršenosti. Pod poluostrvskom tvrđavom La Site, sa druge strane reke u odnosu na stari grad, postoje prostorije sa zavojima, prostorije s municijom, čak i

podzemna bolnica, ili se makar tako veruje. Imaju veštačku ventilaciju, rezervoar za vodu od dvesta hiljada litara, direktnu telefonsku liniju s Berlinom. Imaju i zapaljive mine, mrežu mitraljeskih bunkera s periskopima; nagomilali su dovoljno artiljerije da seju granate po moru čitav dan, svaki dan, za godinu dana.

Ovde je, šapuću, hiljada Nemaca voljnih da umru. Ili pet hiljada. Možda i više.

Sen Malo: voda okružuje grad sa četiri strane. Nejake su njegove spona sa ostatkom Francuske: nasip, most, jezičak peska. Mi smo na prvom mestu Malonci, veli narod Sen Maloa. Pa potom Bretonci. Francuzi smo ako ima ičega da je ostalo.

U olujnoj svetlosti, njegov granit sjakće plavetnilom. Po najjačoj plimi, more se prišunja u temelje samoga centra grada. Po najvećoj oseci, iz mora štrče pilepcima okovana rebra hiljada brodskih olupina.

Već tri hiljade godina ovaj mali rt poznaje opsade.

Ali nikada nije upoznao ovakvu.

Neka staramajka privija uznemireno detence uz grudi. Pijanac, dok mokri u uličici izvan Sen Servana, na kilometar i po odatle, vadi iz živice list hartije. *Hitna poruka žiteljima ovog grada*, piše na njoj. *Smesta se zaputite u vangradska područja.*

Protivvazdušne baterije sevaju po okolnim ostrvima, a veliki nemački topovi u starom gradu ispaljuju još jednu turu granata što zavijaju iznad mora, i trista osamdeset Francuza zarobljenih u ostrvskoj tvrđavi zvanom Nasional, na oko četristo metara od žala, zbijaju se u mesečinom obasjanom unutrašnjem dvorištu, izvirujući naviše.

Četiri godine okupacije, a rika tih sve bližih bombardera rika je čega? Istovara bombi? Zatiranja svega?

Puk-puk paljbe lakšeg oružja. Duboki doboši protivvazdušne odbrane. Desetak golubova koji noćivaju na tornju katedrale jurišaju naniže čitavom njegovom visinom i kružeći izleću nad more.

Ulica Voborel broj četiri

Mari Lora Leblan stoji sama u svojoj spavaćoj sobi i miriše letak koji ne može da pročita. Sirene zavijaju. Zatvara žaluzine i ponovo zašipljuje prozor. Sa svakom sekundom avioni su sve bliži; svaka sekunda je propuštena sekunda. Morala bi upravo da juri niz stepenice. Morala bi da ide ka onom delu kuhinje gde mali kapak u podu otkriva podrum pun prašine, prostirki koje su izjeli miševi i dugo neatvaranih prastarih kovčega.

Umesto toga, ona se vraća stolu uz donji kraj kreveta i spušta se na kolena pored makete grada.

Ponovo joj prsti napipavaju spoljne bedeme, Holandski bastion, malo stepenište što vodi naniže. U tom prozoru, tačno tu, u pravom gradu, jedna žena svake nedelje praši podne zastirke. Sa ovog prozora ovde jednom je neki dečak zaurlao: *Gledaj kuda ideš, zar si slepa?*

Prozorska okna kloparaju u okvirima. Protivavionski topovi trešte još jednom salvom. Zemlja rotira tek za trun dalje.

Pod jagodicama njenih prstiju minijaturna Ulica d'Estre ukršta se s minijaturnom Ulicom Voborel. Prsti joj skreću nadesno; očešavaju vrata. Prva, druga, treća. Četvrta. Koliko li je puta to već radila?

Broj četiri: visoko, oronulo ptičje gnezdo u vlasništvu njenog deda-strica Etjena. Tu živi već četiri godine. Tu kleči na petom spratu, sama, dok dvanaest američkih bombardera grmika njoj.

Pritiska prstima majušna ulazna vrata na unutra, na šta se otpušta skrivena kvačica, a mala kuća se odiže i odvaja od makete. Dok je drži u rukama, čini joj se da nije veća od očeve kutije s cigaretama.

Sad su bombarderi toliko blizu da pod počinje da joj damara pod kolenima. Napolju, u hodniku, kristalni visuljci luster nad stepeništem zvone. Mari Lora uvrće dimnjak minijaturne kuće za devedeset stepeni. Potom izvlači iz ležišta tri drvene pločice koje čine krov, pa izvrće kućicu.

U dlan joj pada kamen.

Hladan je. Veličine golubijeg jajeta. Oblika suze.

Mari Lora stiska jednom rukom majušnu kuću, a drugom kamen. Soba je nekako klimatava, nejaka. Kao da joj se kroz zidove udarima probijaju nečije džinovske jagodice.

„Tata?“ , šapuće ona.

Podrum

Pod holom *Pčelinjeg hotela*, u samoj steni, isklesan je gusarski podrum. Iza kojekakvih sanduka, ormara i tabli sa zakačnim alatom, zidovi su od čistog granita. Tavanicu podupiru tri masivne ručno tesane grede, dovučene iz neke prastare bretanjske šume i uz pomoć konjskih zaprega dignute tu gde su sada.

Jedna usamljena sijalica sve zaliva treperavom senkom.

Verner Pfenig seda na poljsku stolicu pred radnom tezgom, proverava koliko je puna baterija, pa stavlja slušalice. Radio je dvosmerni primopredajnik u čeličnom kućištu, sa antenom dužine 1,6 metara. Omogućuje mu da komunicira sa istim takvim primopredajnikom na spratu, sa još dve protivvazdušne baterije u okviru gradskih zidina i sa podzemnom komandom garnizona s druge strane rečnog ušća.

Primopredajnik zuji dok se zagreva. Osmatrač čita koordinate u mikrofoni, a neki artiljerac ih ponavlja za njim. Verner trlja oči. Iza njega su do tavanice nakrcana konfiskovana blaga: umotane tapiserije, veliki zidni satovi, ormarići, džinovski slikani pejzaži puni sitnih pukotina. Na polici preko puta Vernera počiva osam ili devet gipsanih glava, mada ne uspeva da im pogodi namenu.

Uskim drvenim stepenicama silazi masivni štabni narednik Frank Folkhajmer i poginje glavu ispod greda. Blago se osmehuje Verneru, pa seda u fotelju visokog naslona, presvučenu zlatnom svilom, a pušku polaže preko ogromnih butina, gde liči na najobičniji pendrek.

Verner pita: „Počinje?“

Folkhajmer klima glavom. Isključuje baterijsku lampu i u polumraku trepće čudnovato nežnim trepavicama.

„Koliko će trajati?“

„Neće dugo. Bezbedni smo ovde dole.“

Poslednji dolazi inženjer Bernd. On je sitan čovek mišjesive kose i zenica nejednake visine. Zatvara za sobom podrumka vrata i navlači zasun, pa seda pri polovini drvenih stepenica, s kiselim izrazom lica, od straha ili od prašine – teško je reći.

Iza zatvorenih vrata zvuk sirena se ublažava. Plafonska sijalica nad njima trepće.

Voda, razmišlja Verner. Zaboravio sam vodu.

Neka druga protivvazдушna baterija puca iz dalekog okrajka grada, a potom se gore opet oglašava osamdesetosmica, prodorno, smrtonosno, i Verner sluša kako granata uz vrisak leti u nebo. Iz tavanice u slapovima, šišteći, izleće prašina. Iz slušalica Verner čuje kako Austrijanci na spratu i dalje pevaju.

...*auf d'Wulda, auf d'Wulda, da scheint d'Sunn a so gulda...*

Folkhajmer sanjivo čapka fleku na pantalonama. Bernd huče u skupljene šake. Primopredajnik krči od ubrzanja vetra, vazdušnog pritiska, trajektorija. Verner razmišlja o domu: o frau Eleni koja, nagnuta nad njegove male cipele, vezuje dvostruki čvor na obema pertlama. Zvezde se kotrljaju pored prozora potkrovnog sobička. Njegova sestra Juta, s jorganom oko ramenâ i slušalicom radija čiji joj gajtan štrči iz levog uva.

Na četiri sprata iznad njega, Austrijanci trpaju još jednu granatu u zadimljeni žleb osamdesetosmice, iznova proveravaju dobačaj, pa zatiskuju uši dok top opaljuje, ali tu dole Verner

čuje samo radio-glasove svoga detinjstva. *Boginja istorije pogledala je dole na zemlju. Tek najvrelijim plamenom može se postići pročišćenje.* Vidi pred sobom šumu suncokreta koji umiru. Vidi jato kosova kako eksplodira iz krošnje drveta.

Bombe odlaze

Sedamnaest, osamnaest, devetnaest, dvadeset. Sad ispod nišanskih prozorčića juri more. Sad krovovi. Dve manje letelice tapaciraju koridor dimom, a čeonci bombarderi ispušta svoj tovar, jedanaest ostalih za njim. Bombe padaju dijagonalno; bombarderi se uspinju i grabe uvis.

Donji deo neba crni se od mrlja. Mari Lorin deda-štrik, zaključan sa još nekoliko stotina njih iza kapije tvrđave Nacional, na četristo metara od obale, škilji i razmišlja: *Skakavci*, a iz nekog paučinom opletenog časa parohijske škole vraća mu se poslovice iz Starog zaveta: *Skakavci, koji nemaju cara, ali opet idu svi jatom.*

Demonska horda. Izvrnuti džakovi pasulja. Stotinu iskidanih krunica. Postoje hiljade metafora, ali sve su do jedne neadekvatne: četrdeset bombi po letelici, ukupno četristo osamdeset, trideset dve i po hiljade kilograma eksploziva.

Na grad se sručuje lavina. Orkan. Šoljice za čaj sleću s polica. Slike klize sa eksera. U sledećoj četvrtini sekunde sirene se ne čuju. Ništa se ne čuje. Rika postaje toliko glasna da odvaja membrane u srednjem uvu.

Protivavionski topovi puštaju u let i poslednje granate. Dvanaest bombardera bez ozlede zaokreće natrag u plavu noć.

Na petom spratu broja četiri u Ulici Voborel, Mari Lora puzi pod krevet i steže kamen i kućicu-maketu uz grudi.

U podrumu pod *Pčelinjim hotelom*, ona usamljena sijalica na tavanici žmirka i gasi se.

Jedan

1934.

Muséum National d'Histoire Naturelle

Mari Lora Leblan je bila visoka i pegava šestogodišnja Parižanka i naglo joj je popuštao vid u vreme kad ju je otac poslao u dečji obilazak muzeja u kom je radio. Vodič je bio grbavi stari čuvar, jedva nešto viši od same dece. Kucnuo je vrhom štapa o pod da skrene pažnju na sebe, pa poveo svojih desetak štićenika kroz vrtove ka galerijama.

Deca su gledala inženjere kako čekrcima dižu fosilizovanu butnu kost dinosaurususa. Videla su u jednom ormaru punjenu žirafu kojoj su sa leđa otpadali komadi kože. Zavirila su u taksidermistine fioke, pune perja, ptičjih nogu i staklenih očiju; prelistala su stranice dvestagodišnjeg herbarijuma, prepune orhideja, prstenaka i raznih trava.

Na kraju su se uz šesnaest stepenika popeli u Mineralošku galeriju. Vodič im je pokazao ahat iz Brazila, ljubičaste ametiste i meteorit na jednom postolju, tvrdeći da je drevan koliko i sam Sunčev sistem. Potom ih je poveo u jednostrukoj koloni niz dva sprata spiralnog stepeništa, pa duž nekoliko hodnika, i stao pred gvozdenim vratima s jednom jedinom ključaonicom. „Kraj obilaska“, rekao je.

Jedna devojčica je upitala: „Ali šta ima tamo?“

„Iza ovih vrata su još jedna zaključana vrata, za trun manja.“

„A šta ima iza njih?“

„Treća zaključana vrata, još manja.“

„A iza njih?“

„Četvrta vrata, pa peta, i tako dalje sve dok se ne stigne do trinaestih, do zaključanih vratašaca koja nisu veća od cipele.“

Deca su se istegla ka njemu. „A onda?“

„Iza trinaestih vrata“ – vodič je cifrasto razmahnuo nezamislivo izboranom šakom – „nalazi se More plamena.“

Zbunjenost. Vrpoljenje.

„Ma hajte! Nikad niste čuli za More plamena?“

Deca su odmahivala glavom. Mari Lora je zažmirila naviše, u gole sijalice nanizane duž tavanice u razmacima od tri metra: svaka je pravila oreol boje duge koji se obrtao u njenom vidnom polju.

Vodič je okačio štap o podlakticu, pa protrljao šake. „Duga je to priča. Da li vam se sluša duga priča?“

Zaklimali su glavom.

On se nakašljao. „Pre više vekova, na mestu koje sad nazivamo Borneo, jedan princ je iščepkroo iz suvog rečnog korita plav kamen zato što mu je izgledao lepo. Ali dok se vraćao u svoj dvorac, napali su ga ljudi na konjima i proboli mu srce.“

„Proboli mu srce?“

„Je li to istina?“

Jedan dečak je rekao: „Pssst!“

„Lopovi su mu ukrali prstenje, konja, sve. Ali pošto je plavi kamenčić bio čvrsto stisnut u njegovoj šaci, nisu ga otkrili. A princ je na samrti uspeo da dopuzi do kuće. Potom je pao u nesvest i tako preležao deset dana. Desetog dana, na divljenje svojih negovatelja, seo je, raširio šaku i tu je počivao taj kamen. Sultanovi doktori rekli su da je to čudo, da princ nikako nije mogao preživeti tako strašnu ranu. Negovatelji su rekli da sigurno taj kamen poseduje isceliteljske moći. Sultanovi zlatari su pak rekli nešto drugo: da je taj kamen najveći sirovi dijamant

koji je ljudsko oko videlo. Njihov najdarovitiji draguljar osam dana ga je brusio, a kad je završio s poslom, kamen je bio blistavoplav, plav kao tropska mora, ali imao je u sredini tačkicu crvene boje, poput plamena u kapi vode. Sultan je naredio da se dijamant usadi u krunu za princa, i pričalo se da mladi princ, kad sedne na svoj presto pa ga sunce obasja na određen način, tako blešti da posetioci ne mogu da razlikuju njegovu priliku od same svetlosti.“

„Jeste li sigurni da je to istina?“, upitala je jedna devojčica.

„Psst!“, rekao je onaj dečak.

„Kamen je postao poznat kao More plamena. Neki su verovali da je princ božanstvo, da ga ništa ne može ubiti dokle god ima kod sebe taj kamen. Ali počelo je da se dešava nešto čudno: što je princ duže nosio svoju krunu, to je bio sve gore sreće. Kroz nepunih mesec dana brat mu se udavio, drugog brata mu je ujela zmija. Za šest meseci umro mu je i otac, od neke boljke. A da sve bude još gore, sultanovi izvidnici oglasili su da se na istoku okuplja velika vojska. Princ je sazvao očeve savetnike. Svi su mu rekli da bi trebalo da se sprema za rat, svi izuzev jednog, nekakvog sveštenika, koji je rekao da je nešto sanjao. U tom snu mu je Boginja Zemlje rekla da je More plamena napravila kao dar za svog dragana Boga Mora, te da mu je bila poslala dragulj po reci. Ali kada je reka presušila, a princ ga iščeprkao, boginja se razjarila. Uklela je kamen i svakoga kod kog se nalazi.“

Sva su deca istegla glave ka njemu, pa i Mari Lora među njima.

„A kletva je bila u ovome: čuvar kamena živeće večno, ali dokle god kamen bude kod njega, nesreće će sustizati sve one koje on voli, jednoga za drugim, kao beskrajna kiša.“

„Živeće večno?“

„Ali ako bi čuvar bacio dijamant u more, te ga tako isporučio zakonitom primaocu, boginja će povući kletvu. I tako je princ, sada sultan, razmišljao tri dana i tri noći, i na kraju odlučio da zadrži kamen. On mu je spasao život; verovao je

da mu podaruje neuništivost. Naredio je da se svešteniku odseče jezik.“

„Joj“, izgovorio je najmlađi dečak.

„Velika greška“, kazala je najviša devojčica.

„Napadači su pristigli“, rekao je čuvar, „i razorili palatu, i poubijali sve koje su zatekli, a princa niko nikada više nije video, i dvesta godina niko više ništa nije čuo o Moru plamena. Neki vele da je kamen isečen u nekoliko manjih kamenova; neki pak da princ i dalje čuva kamen kod sebe, da je u Japanu ili Persiji, da živi kao skroman zemljoradnik, da naizgled nikako ne stari. I tako je kamen iščezao iz istorije. Sve do dana kada su jednom francuskom trgovcu dijamantima, na putovanju u rudnike Gol-konde u Indiji, pokazali masivan dijamant kruškastog oblika. Od sto trideset tri karata. Gotovo savršene čistoće. Krupan kao golubije jaje, piše on, i plav kao more, ali s crvenim plamičkom u srcu. Napravio je odlivak kamena i poslao ga jednom lorenskom vojvodi koji je ludovao za draguljima, upozorivši ga na glasine o kletvi. Ali vojvoda je strahovito želeo taj dijamant. I tako ga je trgovac doneo u Evropu, a vojvoda ga je usadio u dršku svog štapa za šetnju i svuda ga je nosio sa sobom.“

„Au!“

„Posle mesec dana, vojvotkinja se zarazila nekom bolešću grla. Dvojica najdražih slugu pala su s krova i skrhalo vrat. Zatim je vojvodin sin jedinao poginuo na jahanju. Iako su mu svi govorili da nikad nije bolje izgledao, vojvoda je počeo da strahuje od izlazaka, od prijema gostiju. Na kraju je postao do te mere ubeđen da je njegov kamen ono ukleto More plamena da je zamolio kralja da ga zaključa u muzej, pod uslovom da počiva zatvoren duboko, u naročito izgrađenom trezoru, i da se ta prostorija ne otvara dvesta godina.“

„I?“

„I prošlo je sto devedeset šest godina.“

Sva deca su načas ćutala. Nekoliko ih je računalo na prste. A onda su sva kao jedno digla ruku. „Možemo li da ga vidimo?“

„Ne.“

„Čak ni da otvorimo prva vrata?“

„Ne.“

„Jeste li ga videli vi?“

„Nisam.“

„Pa po čemu onda da znamo da je stvarno tamo?“

„Morate da verujete priči.“

„Koliko vredi, mesje? Može li za njega da se kupi Ajfelova kula?“

„Za dijamant te veličine i retkosti po svoj prilici može da se kupi pet Ajfelovih kula.“

Uzdisaji.

„A tolika vrata služe da ne uđu lopovi?“

„Možda su“, rekao je vodič pa namignuo, „tu da ne bi izašla kletva.“

Deca su se učutala. Dvoje-troje je uzmaklo za korak.

Mari Lora je skinula naočari i svet je postao bezobličan. „A što naprosto“, upitala je, „ne uzmete dijamant i bacite ga u more?“

Čuvar ju je pogledao. Pogledala su je i druga deca. „Kada si poslednji put videla“, rekao je jedan od starijih dečaka, „da neko baca pet Ajfelovih kula u vodu?“

Zaorio se smeh. Mari Lora se namrštila. Obična gvozdena vrata s mesinganom ključaonicom.

Obilazak se okončao, deca su se razišla, a Mari Lora se opet našla u Velikoj galeriji sa svojim ocem. Popravio joj je naočari na nosu i izvadio joj neki list iz kose. „Jesi li se lepo provela, *ma chérie?*“

Sa potkrovnih greda je prhnuo mali smeđi kućni vrabac, pa sleteo na pločice ispred nje. Mari Lora je pružila raširen dlan. Vrabac je nakrivio glavicu, promišljajući se. Potom je odlepršao.

Posle mesec dana bila je slepa.

Colferajn

Verner Pfenig je rastao na četiri i po hiljade kilometara severoistočno od Pariza, u mestu po imenu Colferajn: rudarskom kompleksu na hiljadu i šeststo hektara, kod Esena u Nemačkoj. Bila je to zemlja čelika, zemlja antracita, kraj pun rupa. Visoki dimnjaci su se pušili, lokomotive kloparale tamo-amo po izdignutim kolosecima, a golo drveće stajalo je na humkama šljake poput kosturskih ruku koje su se probile iz donjeg sveta.

Verner i njegova sestra Juta odgajani su u Dečjem domu, spratnom sirotištu od klinker-cigle u Viktorijaštrase, čije su sobe naseljavali kašalj bolesne dece, plač novorođenčadi i olupani kovčezi gde je čmavala poslednja imovina preminulih roditelja: haljine od krpica, potamneli kuhinjski pribori dobijeni za svadbu, izbledeli ambrotipi očeva koje su progutali rudnici.

Vernerove najranije godine bile su i najmršavije. Muškarci su se ispred kapija Colferajna tukli za posao, kokošja jaja su se prodavala za dva miliona rajhsmaraka po komadu, reumatska groznica je zaskakala Dečji dom kao kurjak. Nije bilo ni maslaca ni mesa. Voće je postojalo samo u sećanju. U poneke večeri,

u najgore mesece, upravnica doma mogla je da nahrani svojih desetak štíćenika samo kolačima od mlevene slačice i vode.

Ali sedmogodišnji Verner nekako je plivao. Bio je zakržljao rastom, uši su mu štrčale i govorio je tankim, umilnim glasom; od beline njegove kose ljudi su stajali kao ukopani. Snežna, mlečna, kao kreda. Boje koja je odsustvo boje. Svakog jutra je vezivao pertle, pakovao novine pod kaput kao izolaciju da ga štiti od zime, pa kretao u saslušavanje sveta. Lovio je pahulje, punoglavce, žabe u zimskoj hibernaciji; izmamljivao hleb od pekara kad ga nemaju za prodaju; redovno se pojavljivao u kuhinji sa svežim mlekom za bebice. I pravio je štošta: kutije od papira, grube dvokrilce, čamce-igračke s krmama koje stvarno funkcionišu.

Na svaka dva-tri dana prepao bi upravnicu nekakvim ispitivanjem bez odgovora: „Zašto štucamo, frau Elena?“

Ili: „Ako je mesec toliko veliki, frau Elena, kako to da nam izgleda toliko mali?“

Ili: „Frau Elena, zna li pčela da će uginuti ako nekoga ubode?“

Frau Elena je bila protestantska časna sestra iz Alzasa, i bila su joj draža deca nego nadzornički posao. Pevala je francuske narodne pesme kreštavim falsetom, gajila slabost prema šeriju i redovno padala u san stojeći. U poneke noći puštala je decu da ostanu budna dokasno, dok im na francuskom pripoveda priče o danima svoga detinjstva, poverljivo šćućurenog uz planine, gde je sneg na krovovima debeo dva metra, iz gradskih telala i potoka izbija para od hladnoće, a vinogradi su poprašeni mrazom: o svetu iz božićnih pesama.

„Čuju li gluvi ljudi otkucaje svoga srca, frau Elena?“

„Zašto se lepak ne hvata za flašu u kojoj je, frau Elena?“

Nasmejala bi se. Rastršila bi Verneru kosu; prošaputala bi: „Kažu da si premali, Vernere, da si niotkuda, da ne bi smeo da sanjaš velike snove. Ali ja verujem u tebe. Mislim da ćeš postići nešto krupno.“ Potom bi ga poslala u krevet koji je prisvojio za sebe u potkrovlju, pribijen ispod prozora sobička.

Ponekad su on i Juta crtali. Sestra bi se prišunjala Verne-rovom krevetu, pa bi zajedno legli potrbuške i dodavali jedno drugome olovku. Darovitija je, iako dve godine mlađa, bila Juta. Više od svega volela je da crta Pariz, grad koji je videla na ciglo jednoj fotografiji, na zadnjoj korici nekog frau Eleninog ljubavnog romana: krovove s mansardama, magličaste stambene četvrti, gvozdenu čipku nekog dalekog tornja. Crtala je upredene bele nebodere, složene mostove, jata ljudskih prilika kraj reke.

U druge dane, u sate posle školskih časova, Verner je teglio sestricu po rudarskom kompleksu u kolicima koja je sklepaao od bačenih delova. Tandrkali su dugačkim šljunčanim puteljcima, pored rudničkih kućeraka i zapaljenih kanti za otpad, pored otpuštenih rudara što po čitav dan sede zgrbljeni na izvrnutim sanducima, nepomični kao kipovi. Jedan točak bi redovno otpao, pa bi Verner strpljivo čučao kraj kola i iznova zavrtao šrafove. Svuda oko njih su se prilike radnika iz druge smene vukle u skladišta, a radnici prve smene se vukli kući, pogureni, gladni, modrih noseva, s licima nalik na crne lobanje pod šlemom. „Zdravo“, otcvrkutao bi Verner, „dobar vam dan“, ali rudari bi obično prohrimali ne odgovarajući, možda ga čak i ne videći, očiju uprtih u glib dok se ekonomski krah Nemačke nadnosi nad njih poput stroge geometrije rudničkih pogona.

Verner i Juta su prosejavali blistave gomile crne prašine; pentrali su se uz planine od zarđalih mašina. Kidali su kupine sa trnovitih žbunova i maslačke sa livade. Ponekad su u kantama za đubre uspevali da nađu ljuske krompira ili lišće šargarepe; u druga popodneva bi skupljali papir za crtanje ili stare tube od zubne paste, iz kojih se mogu iscediti poslednje kapi da se osuše i da posluže kao kreda. Povremeno bi Verner odvuкао Jutu čak do ulaza u Jamu devet, najveći rudnik, zaogrnut bukom, sjajan kao gorionik u središtu gasne peći, nad kojim je čučao petospratni lift za ugalj uz kablove koji se njišu, čekiće koji treskaju, muškarce koji viču, čitavu jednu geografsku kartu te

---

naborane i rebraste industrije što se proteže u daljinu na sve strane, i posmatrali bi vagonete kako se kotrljaju iz zemlje i rudare kako kuljaju iz skladišta s koficama sa užinom ka otvoru lifta kao insekti ka osvetljenoj klopci.

„Tu dole“, šaputao je Verner sestri. „Eto tu je otac poginuo.“

A kada padne noć, Verner je bez reči vukao malu Jutu natrag, kroz gusto zbijene četvrti Colferajna, dva deteta snežne kose u toj crnici od čađi, koja nose svoja oskudna blaga u Viktorijaštrase broj 3, gde frau Elena zuri u peć na ugalj i peva francusku uspavanku umornim glasom dok joj jedan mališan vuče uzice kecelje, a drugi joj se dere u naručju.

Ključarnica

Urođena katarakta. Bilateralna. Neizlečiva. „Vidiš li ovo?“, pitali su doktori. „Vidiš li ovo?“ Mari Lora neće videti ništa do kraja života. Prostori koji su joj nekada bili prisno znani – četvorosobni stan koji je delila sa ocem, mali drvećem okruženi trg na kraju njihove ulice – postali su za nju lavirinti načičkani opasnostima. Fioke nikada nisu bile tamo gde bi trebalo da budu. Toalet je bio ambis. Čaša s vodom preblizu, predaleko; njeni prsti preveliki, uvek preveliki.

Šta je slepilo? Tamo gde bi trebalo da je zid, ruke joj nisu napipavale ništa. Gde bi trebalo da nema ničega, u cevanicu bi joj se zarila noga stola. Kola su režala na ulicama; lišće šaputalo na nebu; krv joj šumila u dubini ušiju. Na stepeništu, u kuhinji, čak i kraj njene postelje, odrasli glasovi progovarali su o beznađu.

„Nesrećno dete.“

„Nesrećni mesje Leblan.“

„Nije njegov život bio lak, znate. Otac mu je poginuo u ratu, žena umrla na porođaju. A sad još i ovo!“

„Kao da su ukleti.“

„Gledajte je. Gledajte njega.“

„Trebalo bi nekud da je pošalje.“

Bili su to meseci modrica i jada: sobe koje se naginju kao jedrenjaci, poluotvorena vrata koja tuku Mari Loru po licu. Jedino sveto pribežište bio joj je krevet, rub jorgana pod bračdom dok otac puši još jednu cigaretu na stolici kraj nje i deljka neku svoju sićušnu maketu, a mali čekić mu radi tap, tap, tap i mali komad šmirgle proizvodi ritmično, umirujuće struganje.

Beznađe nije potrajalo. Mari Lora je bila dovoljno mlada, a njen otac dovoljno strpljiv. Ne postoji, ubeđivao ju je, ništa slično kletvi. Sreća možda i postoji, sreća ili maler. Blaga naklonjenost svakoga dana ka uspehu ili neuspehu. Ali kletvi nema.

Šest jutara u nedelji budio se pre svanuća, a ona je držala ruke uvis dok je oblači. Čarape, haljina, džemper. Ako ima vremena, terao ju je da pokuša sama da veže pertle. Potom bi ispili zajedno u kuhinji po šolju kafe: vruće, jake, sa koliko god šećera ona želi.

U dvadeset do sedam uzimala je iz ugla svoj beli štap, provlačila prst pozadi oko očevog opasača, pa išla za njim niz četiri sprata stepeništa i duž šest blokova kuća do muzeja.

Otvarao je Ulaz br. 2 tačno u sedam. Unutra su vladali dobro znani mirisi: trake za pisaću mašinu, olajisani podovi, kamena prašina. Čuli su se prisni odjeci njihovih koraka dok idu kroz Veliku galeriju. Pozdravljao se s noćnim stražarom, potom s čuvarom, uvek iste dve reči ponovljene u nizu: *Bonjour-bonjour*.

Dva levo, jedan desno. Zvecnula bi očeva alka s ključevima. Brava bi se predala; kapija bi se širom otvorila.

U ključarnici, u šest zastakljenih vitrina, o klinovima su visile hiljade gvozdenih ključeva. Bilo ih je nenarezanih i kalauza, sa šupljim vratom i leptirastom glavom, ključeva od liftova i ključeva od ormara. Ključeva dugačkih kao Mari Lorina podlaktica, i ključeva kraćih od njenog palca.

Mari Lorin otac bio je glavni bravar Narodnog prirodnjačkog muzeja. Sa svojim laboratorijama, skladištima, četiri zasebna javna muzeja, menažerijama, staklenim baštama, hektarima medicinskih i ukrasnih vrtova koji čine Botaničku baštu, kao i desetak kapija i paviljona, po proceni njenog oca, čitav muzejski kompleks imao je dvanaest hiljada brava. Niko drugi nije bio toliko upućen da bi ga osporio.

Po čitavo jutro je stajao ispred ključarnice i razdavao ključeve zaposlenima: prvi su dolazili čuvari iz zoološkog vrta, zatim su oko osam u žurbi pristizali kancelarijski radnici, sledeći su nagrtali tehničari, bibliotekari i naučni asistenti, a poslednji su curkali naučnici. Sve je bilo označeno brojem i bojom. Svaki zaposleni, od kustosâ pa do direktora, morao je neprestano nositi svoj ključ sa sobom. Nikome nije bilo dozvoljeno da izađe iz svoga zdanja s ključevima, i nikome nije bilo dozvoljeno da ostavi ključeve na stolu. Ipak je muzej posedovao basnoslovno skupoceni žad iz trinaestog veka, i kavansit iz Indije, i rodohrozit iz Kolorada; iza brave koju je osmislio njen otac čuvala se firentinska apotekarska posuda izrezbarena od lapislazulija zbog koje su svake godine specijalisti putovali i po hiljadu i po kilometara, da bi je pregledali.

Otac ju je ispitivao. Ključ od sefa ili ključ od katanca, Mari? Ključ od kredenca ili ključ od sigurnosne brave? Proveravao ju je i da li zna gde je šta izloženo, šta koja vitrina sadrži. Stalno joj je u ruke stavljao neke neočekivane predmete: sijalicu, fosilizovanu ribu, flamingovo pero.

Po sat vremena svakog jutra – čak i nedeljom – terao ju je da sedi nad vežbankom s Brajevom azbukom. A je jedna tačka u gornjem uglu. B su dve tačke u vertikalnoj liniji. *Žan. Ide. U. Pekararu. Žan. Ide. Da. Kupi. Sir.*

Po podne ju je vodio sa sobom u obilasku. Podmazivao je rezice, opravljaio ormare, glancao metalne ukrase na vratima. Vodio ju je kroz hodnik za hodnikom u galeriju za galerijom. Uski prolazi širili su se u beskrajne biblioteke; staklena vrata

vodila su u staklene bašte prezasićene mirisom humusa, mokre novinske hartije i lobelije. Bile su tu i drvodeljske radionice, taksidermistički ateljei, ari polica i fioka s primercima, čitavi muzeji u muzeju.

Ponekad je po podne ostavljao Mari Loru u laboratoriji doktora Žefara, postarijeg stručnjaka za mekušce kome je brada uvek mirisala na vlažnu vunu. Doktor Žefar bi prekinuo svaki trenutni posao i otvorio flašu malbeka, pa pripovedao Mari Lori onim šaputavim glasom o sprudnim ostrvima koje je obišao kao mlad: o Sejšelima, Belizeu, Zanzibaru. Zvao ju je Loreta; svakog dana u tri po podne jeo je pečenu patku; mozak mu je skladištio naizgled neiscrpan katalog latinskih dvočlanih imena.

Uz donji zid u laboratoriji doktora Žefara stajali su ormari sa više fioke no što je umela da izbroji, a on joj je dozvoljavao da ih otvara jednu po jednu i da uzima ljušture – volke, olivide, carske puževe sa Tajlanda, paukolike puževe iz Polinezije – muzej je posedovao više od deset hiljada primeraka, više od polovine znanih vrsta u svetu, a Mari Lora je imala prilike da većinu oseti u rukama.

„E, ta ti je ljuštura, Loreta, pripadala ljubičastom morskom pužu, slepom pužu koji čitav život proživi na površini mora. Čim se otisne u okean, on pobuđuje vodu da pravi mehuriće, a te mehuriće on vezuje svojom sluzi i gradi splav. Potom tako jedri i hrani se svim plutajućim vodenim beskičmenjacima na koje naiđe. Ali ostane li nekada bez svoga splava, potonuće i uginuće...“

Puž zvan *Carinaria* bio je istovremeno lak i težak, tvrd i mek, gladak i hrapav. Bodljikavi mureks kojeg je doktor Žefar držao na svom stolu umeo je da je zabavlja i po pola sata svojim šupljim bodljama, oštrim izbočenim zavojnicama, dubokim ulazom; bila je to šuma šiljaka, pećina i tekstura; bilo je to kraljevstvo.

Ruke su joj se micale bez prestanka, prikupljale, isprobavale, ispitivale. Grudno perje punjene i na postolje montirane crnoglave senice bilo je nepojmljivo meko, kljun pak oštar kao igla.

Polen na vršcima prašnika lale nije toliko ličio na prah koliko na sićušne lopte od ulja. Da bi se nešto istinski dotaklo, to je upravo učila – kora sikomore u vrtu; pribodeni jelenak u Entomološkom odseku; vrhunski uglačana unutrašnjost lepezaste školjke u radionici doktora Žefara – mora se voleti.

Kod kuće, uveče, otac je smeštao svoje i njene cipele u isti plakar, kačio kapute na isti čiviluk. Mari Lora je prelazila šest rebrastih gumenih traka na kuhinjskom podu, nalepljenih u pravilnim razmacima, kako bi stigla do stola; pratila je tanki kanap koji je on razvukao od stola do toaleta. Večeru je služio na okruglom tanjiru i opisivao joj položaj različitih jela uz pomoć kazaljki na satu. Krompiri na šest sati, *ma chérie*. Pečurke na tri. Potom bi pripalio cigaretu i bacio se na rad na svojim minijaturama za radnom tezgom u uglu kuhinje. Pravio je umanjenu maketu čitavog njihovog dela grada, kuće visokih prozora, slivnike, *laverie* i *boulangerie*, i mali *place* na kraju ulice, sa svoje četiri klupe i deset drveta.* U tople noći Mari Lora je otvarala prozor spavaće sobe i osluškiivala večer kako se spušta na balkone, zabate i dimnjake, tromo i miroljubivo, sve dok se prava i minijaturna gradska četvrt ne stope u njenim mislima.

Utorkom muzej nije radio. Mari Lora i njen otac spavali su duže; pili su kafu gustu od šećera. Odlazili su u Panteon ili na cvetnu pijacu, ili šetali uz Senu. Vrlo često su svraćali u knjižaru. Pružio bi joj rečnik, žurnal, časopis pun fotografija. „Koliko stranica, Mari Loro?“

Ona bi prošla noktom duž obreza.

„Pedeset dve?“ „Sedamsto pet?“ „Sto trideset devet?“

Sklonio bi joj kosu sa ušiju; zaljuljao bi je nad svojom glavom. Govorio joj je da je ona njegovo *émerveillement*.** Govorio da je nikad neće napustiti, ni za milion godina.

* Na francuskom: *laverie* – perionica; *boulangerie* – pekara; *place* – trg. (Prim. prev.)

** Na francuskom: čudo. (Prim. prev.)

Radio

Verner je imao osam godina; cunjajući po škartu iza skladišne šupe, otkrio je nešto što je ličilo na veliki kalem konca. Sastojalo se od žicom obmotanog cilindra u sendviču između dva diska od čamovine. Gore su izbijala tri raščupana strujna provodnika. O jednom se klatila mala slušalica.

Šestogodišnja Juta, sa okruglim licem i ubučkanim kumulusom bele kose, čučnula je kraj brata. „Šta je to?“

„Mislim da smo“, rekao je Verner, sa osećanjem kao da se upravo otvorio nekakav kredenac u nebu, „upravo našli radio.“

Sve dotad je samo letimično viđao radio-aparate: veliki radio u drvenom kućištu, kroz čipkane zavese u kući nekog predstavnika vlasti; portabl radio u rudarskoj spavaonici; još jedan u crkvenoj trpezariji. Nikada nijedan radio nije dodirnuo.

On i Juta su prokrijumčarili ovu napravu u Viktorijaštrase broj 3 i razgledali je pod električnom lampom. Lepo su je izbrišali, razmršili čvor žica, sprali blato sa slušalice.

Nije radila. Druga deca su dolazila, stajala nad njima i divila se, a onda su postepeno prestala da se zanimaju i zaključila da je slučaj beznadežan. Ali Verner je poneo prijemnik gore, u svoj tavanski sobičak, i satima ga proučavao. Rastavio je sve što

se rastaviti dalo; delove je poređao po podu i jedan po jedan prinosio svetlu.

Kada su protekle tri nedelje od pronalaženja uređaja, jednog suncem pozlaćenog popodneva dok je u Colferajnu možda i svako treće dete bilo napolju, primetio je da u najdužoj žici, tankom provodniku stotinama puta omotanom oko cilindričnog jezgra, ima nekoliko prekida. Polako, pedantno, odmotao ju je, čitavu gužvu umršenih spirala sneo u prizemlje, pa pozvao Jutu da mu pridržava delove dok on premosti prekinuta mesta. Potom je iznova namotao žicu.

„Da probamo sad“, šapnuo je i pritisnuo slušalicu uz uvo, a onda pokrenuo tamo-amo po navojima neki deo za koji je zaključio da mora biti tražilica frekvencije.

Začulo se pucketanje elektriciteta. A onda, odnekud iz dubine slušalice, navrla je reka suglasnika. Verneru je zastalo srce; taj glas kao da je odjekivao u arhitekturi njegove glave.

Zvuci su utihnuli jednako brzo kao što su se i začuli. Pomerio je tražalicu za pola centimetra. Opet pucketanje. Još pola centimetra. Ništa.

U kuhinji je frau Elena mesila hleb. Dečaci su vikali u uličici. Verner je pomerao tražalicu gore-dole.

Pucketanje, pucketanje.

Taman kad je hteo da preda slušalicu Juti, začuli su se – čisti i neukvareni, otprilike pri polovini kalema – brzi, nagli potezi gudala koje leti po žicama violine. Pokušao je da zadrži tražalicu u savršenom mirovanju. Prvoj violini pridružila se druga. Juta se privukla bliže; posmatrala je brata iskolaćenim očima.

Violine je počeo da ganja klavir. Potom drveni duvački instrumenti. Žičani su jurcali, duvački treperili u pozadini. Pridruživali su se i novi instrumenti. Flaute? Harfe? Pesa ma je hitala; kao da se vraćala ukrug i preplitala se sama sa sobom.

„Vernere?“, šapnula je Juta.

Trepnuo je; morao je da obuzda suze. Dnevna soba je izgledala isto kao i uvek: dve kolecvke ispod dva latinska krsta,

---

prašina koja lebdi u razjapljenim ustima peći, desetak slojeva boje koji se ljušte sa lajsni uz pod. Vez sa frau Eleninim snežnim alzaskim selom iznad umivaonika. A ipak je tu sad bila i muzika. Kao da se, u Vernerovoj glavi, uskomešao i oživeo neki beskonačno mali orkestar.

Činilo se da soba zapada u sporo okretanje. Sestra mu je izgovorila ime užurbanije, pa joj je pribio slušalicu uz uvo.

„Muzika“, rekla je ona.

Držao je tražilicu najnepomičnije što je mogao. Signal je bio toliko slab da nije mogao da čuje ni traga pesmi iako je slušalica bila svega na pedalj od njega. Ali posmatrao je sestrino nepokretno lice na kom su se pomerali samo kapci, a u kuhinji je frau Elena digla ruke, bele od brašna, i naherila glavu proučavajući Venera, a dva starija dečaka uletela su i zastala, osetivši nekakvu promenu u vazduhu, a mali radio sa četiri kontakta i žičanom antenom počivao je na podu između svih njih kao kakvo čudo.

Vodi me kući

O bično je Mari Lora uspevala da reši zagonetku drvenih kutija-slagalica koje joj je otac pravio za rođendane. Često su imale oblik kuća i sadržale nekakvu skrivenu dranguliju. Otvaranje je obuhvatalo lukav niz koraka: naći spoj noktima, pogurati dno da klizne udesno, otkačiti bočnu šipčicu, izvaditi iz šipčice skriveni ključ, otključati njime poklopac i otkriti unutra narukvicu.

Na njen sedmi rođendan, na sredini kuhinjskog stola, tamo gde je trebalo da se nalazi šećer, stajala je planinska kućica. Izvukla je iz dna skrivenu fioku, pronašla pod njom tajnu pregradicu, izvadila drveni ključ i gurnula ga u dimnjak. Unutra ju je čekala kockica švajcarske čokolade.

„Četiri minuta“, kazao je otac smejući se. „Iduće godine moraću ozbiljnije da se potrudim.“

Međutim, za razliku od tih kutija-slagalica, očeva maketa njihove gradske četvrti dugo je za nju sadržala vrlo malo smisla. Nije ličila na stvarni svet. Minijatura raskrsnica De Mirbelove i Monžove ulice, na primer, udaljena svega jedan blok od njihovog stana, nimalo nije bila kao prava raskrsnica. Prava je predstavljala amfiteatar buke i mirisa: u jesen je mirisala na

vozila i ricinusovo ulje, na hleb iz pekare, kamfor iz *Aventove* apoteke, na žavornjak i ukrasnu grahoricu, na ruže iz postolja s cvećem. U zimske dane se prelivala od mirisa pečenog kestena; u letnje večeri je postajala spora i snena, puna dremljivih razgovora i struganja teških gvozdenih stolica.

Ali očeva maketa iste te raskrsnice mirisala je samo na osušeni lepak i piljevinu. Ulice su joj bile prazne, kolovozi i trotoari statični; njenim prstima značila je tek nešto više od sićušne i nedovoljne kopije. Otac je uporno tražio od Mari Lore da prelazi prstima po njoj, da prepoznaje različite kuće, uglove ulica. A jednog hladnog utorka u decembru, kad je Mari Lora bila slepa već više od godinu dana, otac ju je poveo Kuvjeovom ulicom, do ivice Botaničke bašte.

„Ovo je, *ma chérie*, staza kojom svakog jutra šetamo. Pred nama, kad se prođe između kedrova, nalazi se Velika galerija.

„Znam, tata.“

Digao ju je i obrnuo je oko sebe tri puta. „E, a sada“, rekao je, „ti mene vodi kući.“

Zinula je.

„Hoću da se prisećaš makete, Mari.“

„Ni slučajno to ne mogu!“

„Ja sam na korak iza tebe. Neću dozvoliti da ti se išta desi. Imaš štap. Znaš gde si.“

„Ne znam!“

„Znaš.“

Ozlojeđenost. Nije čak mogla da odredi ni da li je bašta pred njom ili iza nje.

„Smiri se, Mari. Centimetar po centimetar.“

„Daleko je, tata. Najmanje šest blokova.“

„Upravo šest blokova, tačno. Služi se logikom. Na koju stranu bi najpre trebalo da krenemo?“

Svet se obrtao i grmeo. Vrane su se drale, kočnice siktale, neko je levo od nje lupao po nečemu metalnom, možda čekićem. Išla je vukući noge sve dok joj vrh štapa nije zalebdeo u

praznom prostoru. Rub ivičnjaka? Ribnjak, stepenište, litica? Okrenula se za devedeset stepeni. Tri koraka napred. Tu joj je štap napipao temelj zida. „Tata?“

„Tu sam.“

Šest koraka, sedam koraka, osam. Prestigla ih je nekakva tutnjava – istrebljivač gamadi koji upravo kreće od kuće, pum-pa koja riče. Dvanaest koraka dalje, zazvonilo je zvonce vezano oko kvake na vratima prodavnice i izašle su dve žene, gurnuvši je u prolazu.

Mari Lora je ispustila štap; zaplakala je.

Otac ju je uzeo u ruke, privio je uz svoje uske grudi.

„Preveliko je“, šapnula je ona.

„Možeš ti ovo, Mari.“

Nije mogla.

Nešto se rađa

Dok su se druga deca igrala školice u uličici ili plivala u kanalu, Verner je sedeo sam u svome sobičku na spratu i eksperimentisao s radio-prijemnikom. Za manje od nedelju dana umeo je da ga rasklopi i sklopi žmureći. Kondenzator, induktivni kalem, navoj, slušalica. Jedna žica u zemlju, druga u nebo. Sve dotad nije bio naišao ni na šta što sadrži toliko smisla.

Delove je pabirčio po šupama sa zalihama: odsečke bakarne žice, šrafove, iskrivljen šrafciğer. Išarmirao je apotekarovu ženu kako bi mu dala jednu slomljenu slušalicu; iz bačenog električnog zvonceta spasao je solenoid, pa ga je zalemio na otpornik i napravio pojačivač zvuka. Kroz mesec dana uspeo je u potpunosti da preradi prijemnik, dodajući nove delove čas ovde, čas onde i spojivši ga sa izvorom struje.

Svake večeri je nosio radio u prizemlje, pa je frau Elena dozvoljavala svojim štíćenicima da ga slušaju po sat vremena. Hvatali su vesti, koncerte, opere, domaće horove, narodne priredbe, desetak dece u polukrugu, po nameštaju, a frau Elena među njima, i sama jedva malo krupnija od deteta.

Živimo u uzbuđljiva vremena, govorio je radio. Ne žalimo se. Noge ćemo čvrsto ukopati u svoje tle i nijedan napad neće nas pomeriti.

Starije devojčice su volele muzička takmičenja, časove gimnastike, redovnu rubriku pod nazivom *Sezonske preporuke za zaljubljenе*, zbog koje su mlađa deca cičala. Dečaci su voleli pozorišne komade, dnevne biltene, borbene himne. Juta je volela džez. Verner je voleo sve. Violine, horne, bubnjeve, govore – usta uz mikrofون u nekoj dalekoj a opet istovremenoj večeri – i ta mađija ga je držala u ushićenju.

Je li uopšte čudo, pitao je radio, što žitelje Nemačke u sve većoj meri ispunjavaju hrabrost, samouverenost i optimizam? Nije li to plamen jedne nove vere koji se rađa iz ove spremnosti za žrtvu?

Uistinu, Verneru jeste delovalo, kako su promicale nedelje, da se rađa nešto novo. U rudniku je rasla proizvodnja; nezaposlenost je opadala. Nedeljom se u ručku pojavljivalo meso. Jagnjetina, svinjetina, bečke šnicle – ekstravagancija koja bi pre godinu dana bila nezamisliva. Frau Elena je kupila nov kauč, presvučen narandžastim somotom, i šporet s ringlama okruženim crnim prstenovima; iz duhovnog sedišta u Berlinu stigle su tri nove Biblije; na stražnja vrata isporučen je aparat za iskuvavanje rublja. Verner je dobio nove pantalone; Juta nasleđene cipele. U komšijskim kućama zvonili su telefoni jer su proradili.

Jednog popodneva, vraćajući se iz škole, Verner je zastao ispred prodavnice-kafeterije i zalepio nos za visoko staklo izloga: tamo je marširalo šezdesetak jurišnika visokih dva prsta, svaki u smeđoj košulji i sa majušnom crvenom trakom oko ruke, neki s flautama, neki s dobošima, a nekoliko oficira je jahalo blistave crne pastuve. Nad njima, okačen o žicu, lebdeo je limeni avion s mehanizmom i drvenim pontonima, a propeler koji se obrtao opisivao je električnu orbitu i hipnotisao njome. Verner ga je dugo proučavao kroz staklo, pokušavajući da dokuči na kojem principu radi.

Pala je noć, te jeseni 1936, i Verner je sneo radio u prizemlje i posadio ga na mali kredenac, a ostala deca vrpeljila su se od

---

nestrpljenja. Slušalica je bružala dok se zagrevala. Verner se povukao za korak, s rukama u džepovima. Iz zvučnika je zapevao dečji hor: *Mi se nadamo da radimo, radimo, radimo, da blistavi rad obavimo za svoju zemlju.* Zatim je počela od države naručena drama koja se dešavala negde kod Berlina: priča o napadačima koji se po noći prišunjavaju u selo.

Sve dvanaestoro dece sedelo je kao prikovano. U drami su napadači bili prikazani kao nosati vlasnici robnih kuća, grbavi zlatari, nečasni bankari; prodavali su svetlucavo đubre; zbog njih su ostajali bez posla dokazani poslovni ljudi u selu. Uskoro su skočili zaveru da pobiju nemačku decu na spavanju. Na kraju ih je jedan budan i smeran sused prokljuvio. Pozvana je policija: krupni i, reklo bi se, naočiti policajci divnih glasova. Krenuli su da provaljuju vrata. Odvukli su napadače. Zasvirao je patriotski marš. Svi su opet bili srećni.

Svetlo

Prolazili su utorci, a ona je redala neuspehe. Vodila je oca u šetnje kroz šest blokova koje je okončavala ljuta i ogorčena, dalje od kuće nego kad su krenuli ka njoj. Ali u zimu osme godine njenog života, na Mari Lorino iznenađenje, počela je da ulazi u štos. Prelazila je prstima po maketi u kuhinji, brojala minijaturne klupe, stabla, ulične svetiljke, vrata. Svakoga dana izranjala je neka nova pojedinost – svaki kišni odvod, klupa u parku, hidrant u maketi imali su i svoje parnjake u pravom svetu.

Mari Lora je dovodila oca sve bliže kući pre prve greške. Četiri bloka, tri bloka, dva bloka. A jednog snežnog utorka u martu, kad ju je odveo opet na novo mesto, vrlo blizu obali Sene, obrnuo je triput i rekao: „Vodi me kući“, shvatila je da joj, prvi put otkako su započeli s tim vežbama, strah ne navire iz utrobe.

Umesto toga je čučnula na trotoaru.

Okruživao ju je blago metalni miris snega koji pada. *Smiri se. Oslušni.*

Ulicama su pljuskala kola, rastopljen sneg je dobovao kroz slivnike; čula je pahulje kako tiho tapkaju među drvećem.

Osećala je miris kedrova u Botaničkoj bašti, na trista-četiristo metara odatle. Pod trotoarom je hitao metro: to je kej Sen Bernar. Tu se nebo širi, a čulo se i lupkaranje grana: onaj uski pojas vrtova iza Paleontološke galerije. Shvatila je da to mora biti ugao keja i Kuvjeove.

Šest blokova, četrdeset zdanja, deset majušnih drveta u kvadratnom prostoru. Ta ulica se seče sa ovom, ova sa onom. Centimetar po centimetar.

Otac je zazveckao ključevima u džepovima. Pred njima su se uzdizale visoke, velepne kuće što su se nizale levo i desno od vrtova, odbijajući zvuke.

Rekla je: „Idemo levo.“

Zaputili su se Kuvjeovom ulicom. Ka njima su se u vazduhu kretale tri patke, sinhronizovano lepećući krilima ka Seni, a kad su joj ptice prohujale nad glavom, zamislila je kako oseća svetlo koje im pada po krilima, obasjavajući svako pojedinačno pero.

Levo, u Sen Ilerovu ulicu. Desno u Dobantonovu. Tri kišna odvoda, četiri kišna odvoda, pet kišnih odvoda. Sad se sa leve strane po svoj prilici bliži otvorena kovana ograda Botaničke bašte, s tankim šipkama nalik na rešetke kakvog džinovskog ptičjeg kaveza.

Preko puta nje sada: pekara, kasapnica, delikatesna radnja.

„Je li bezbedno da se pređe, tata?“

„Jeste.“

Desno. Pa pravo. Sada idu svojom ulicom, u to je bila sigurna. Na korak iza nje, otac je zabacivao glavu i upućivao nebu ogroman osmeh. Mari Lora je to znala iako joj je bio iza leđa, iako ništa nije govorio, iako je ona bila slepa – tatina gusta kosa je mokra od snega i štrči mu sa glave pod deset različitih uglova, šal mu je asimetrično prebačen preko ramenâ, i otac s blistavim osmehom posmatra sneg koji pada.

Bili su na polovini Ulice patrijarhâ. Potom ispred svoje zgrade. Mari Lora je napipala stablo kestena koje je raslo pored njenog prozora na četvrtom spratu, osetila mu koru pod prstima.

Stari drug.

Pola sekunde potom očeve ruke našle su se pod njenim miškama, zanjihale je uvis, Mari Lora se osmehnula, a on se oglasio čistim, zaraznim smehom, smehom koji će ona nastojati da pamti dok je živa, otac i kći što se vrte ukруг na trotoaru ispred svoje stambene zgrade i smeju se zajedno dok sneg veje nad njima, kroz granje.

Naš steg se vije pred nama

U Colferajnu, u proleće desete godine Vernerovog života, dva najstarija dečaka u Dečjem domu – trinaestogodišnji Hans Šilcer i četrnaestogodišnji Heribert Pomzel – uprtila su polovne rance i svečanim marševskim korakom zaputila se u šumu. Kad su se vratili, bili su članovi Hitlerove omladine.

Nosili su pračke, pravili koplja, vežbali zasede iza snežnih nanosa. Priključili su se ratobornoj bandici rudarskih sinova što su sedeli na pijačnom trgu, zasukanih rukava i kratkih pantalona povučениh do kukova. „Dobro večé“, dovikivali su prolaznicima. „Ili hajl Hitler ako vam je draže!“

Ošišali su jedan drugome istovetne frizure, rvali se u dnevnoj sobi i hvalisali se obukom s puškom za koju su se spremali, jedrilicama kojima će leteti, tenkovskim kupolama kojima će upravljati. *Naš steg je nove ere znamen*, pojali su Hans i Heribert, *naš steg sve nas u večnost vodi*. Prilikom jela su grdili mlađu decu kad se dive ma čemu stranom: reklamami za britanski auto, francuskoj slikovnici.

Vojnički pozdrav im je bio komičan; odeća na ivici urnebesnog. Ali frau Elena je brižnim okom motrila na te dečake: ne tako davno bili su to poludivlji mališani što su se pritajivali

u krevecima i plakali za majkom. Sad su postali pubertetlije-siledžije sa olupanim zglobovima pesnica i presavijenim razglednicama s Firerom u džepu košulje.

Frau Elena je sve ređe govorila na francuskom kada su prisutni Hans i Heribert. Lovila je sebe kako pojačano primećuje sopstveni naglasak. I najmanji pogled nekog suseda znao je da je baci u razmišljanje.

Verner nije dizao glas. Preskakanje vatre, mazanje pepelom ispod očiju, ostrvljavanje na mlađu decu? Gužvanje Jutinih crteža? Neuporedivo je bolje, zaključio je on, biti manji od makova zrna, neupadljiv. Verner je u prodavnici-kafeteriji čitao časopise posvećene popularnoj nauci; zanimala ga je turbulencija talasa, zanimali su ga tuneli do središta Zemlje, nigerijski sistem prenošenja vesti na daljinu uz pomoć bubnjeva. Kupio je svesku i crtao planove za maglene komore, detektore jona, rendgenske naočari. A šta bi bilo kad bi se kolevkama pridodao mali motor koji bi ljuljanjem uspavljivao bebe? Šta bi bilo kad bi duž osovina svojih kolica razvukao opruge kako bi ih lakše vukao uzbrdo?

Jedan predstavnik Ministarstva rada došao je u obilazak Dečjeg doma kako bi rekao koju o mogućnostima zaposlenja u rudnicima. Deca su u svojoj najčistijoj odeći sedela kraj njegovih nogu. Svi dečaci, bez izuzetka, objasnio je on, ići će na rad u rudnike čim napune petnaest godina. Govorio je o slavi, o pobedama, o tome koliko sreće imaju što im je rešeno pitanje zaposlenja. Kada je uzeo u ruke Vernerov radio i spustio ga bez ikakve opaske, Verneru se učinilo da je tavanica kliznula niže, da su se zidovi stisli.

Njegov otac tamo dole, kilometar i po ispod Doma. Telo mu nikada nisu našli. Još kao duh luta tunelima.

„Moć naše nacije“, govorio je predstavnik, „potiče iz vašeg kraja, iz vašeg tla. Čelik, ugalj, koks. Berlin, Frankfurt, Minhen – oni bez ovog mesta ne bi postojali. Vi obezbeđujete temelje novog poretka, metke njegovih pušaka, oklope njegovih tenkova.“